

VLADIMIR TASIĆ

Terminátor 2: Az író identitáskeresésben¹

„Hova méész?
Haza, mindig haza,
apám házába.”
(Novalis)

Sosem voltam az Írók Klubjában, de úgy tűnik, e miatt nincs is okom sajnálkozni. Kétségtelesen tanult és jó embereket hallgatva a hazai irodalomról azt a benyomást szereztem, hogy a klub jelenleg üres, mivel a szerb írók az Identitás Keresésére indultak. Miután figyelmesen átkutatták zsebeiket, és átnézték pénztárcáikat, bekukucskáltak az ágy alá, Borges módján átvizsgálták a könyvtárat, tudakozódtak a szomszédságban – „Elnézést, szomszéd, nem látta az identitásomat?” –, szétszéledtek a világban, ahogyan a kerekasztal lovagjai a Grál után kutatva. Ha élne, Max Beerbohm irodalmi nyilvánosságunknak szegezhetné híres (apokrif) kérdését, amellyel ragyogóan ironizálta Dante Gabriel Rossetti rabul ejtetségét Artúr király legendáival kapcsolatban: „pontosan mit szándékozna tenni a Grállal, amikor rátalál?”

Mi történt, hogy az írást ilyen gyakran írják körül a misztikus „identitáskeresés” kifejezéssel? Feltételezem, hogy „a posztmodern ember megtörtént”, azaz a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció megjelenésével a hazai intellektuális színtéren szertefoszlottak az identitással kapcsolatos illúzióink. Lehetséges, hogy valami más történt, ki tudja, de az íróknak minden valószínűség szerint többé már nincs identitásuk. Vajon ezt úgy értsük, hogy az íróknak volt valamikor identitása – mondjuk a hetvenes évek elején –, amit valamelyik szerb Derrida szilánkokra dekonstruált, és emiatt jelenleg arra kényszerül, hogy makacsul, lázasan kutasza azt, mint akinek a szemüvege a diszkóban a táncterre esett? Vagy az íróknak „kezdetben” nincs identitása, hanem eljut hozzá, megszerzi saját azonosságának keresése folyamán, egy kicsi hegeli szellemhez hasonlóan? Itt érdekes kérdések merülnek fel. Mondjuk, ha Vladimir Kazakovnak a kezdetektől nem volt identitása, úgy nem rendelkezik semmiféle kritériummal, amely által bármit is saját identitásaként ismerhetne fel, és így megeshet vele, hogy tévedésből magára veszi Vladimir Nabokov identitását. Hogyan lehetséges egy ilyen zűrzavarban identitást keresni? Hogyan lehetséges felismerni, és mi a teendő (visszatérve Beerbohm kérdéséhez), ha véletlenül rátalálunk? Vajon az identitás megtalálása egyben keresésének végét jelentené – vagyis az írásnak, egy író „történetének végét”? Végezetül, és ez a kérdés foglalkoztat itt engem leginkább, van-e egyáltalán értelme az „identitáskeresés” kifejezésnek a

¹ Vladimir Tasić szerb származású, Kanadában élő matematikus, író. A University of New Brunswick matematikaprofesszora, irodalmi műveit szerb nyelven írja. 2004-ben *Eső és papír (Kiša i hartija)* című regényéért elnyerte az egyik legrangosabb szerbiai irodalmi kitüntetést, a NIN-díjat.

A fordítás alapjául szolgáló szöveg: Vladimir Tasić: *Terminator 2: Pisac u potrazi za identitetom*, in *Zlatna greda*, Društvo književnika Vojvodine, Novi Sad, 2001. nov.; *Toronto Slavic Quarterly*. (letöltés dátuma: 2020. 11.19. <http://sites.utoronto.ca/tsq/02/tasic.shtml>)

posztmodern diskurzus keretei között, és amennyiben igen, úgy miként értelmezhetjük azt? Ezek komoly kérdések, amelyeknek figyelmet kell szentelnünk.

Az identitás fogalma a nyugati kánonnak nevezhető elbeszélésűjtemény jó részében problematizált, régóta nehézséget okozva. Zeusz identitása köztudottan labilis – hattyú, aranyeső, bika – annyira, hogy a „performatív identitás” (jelenleg kifejezetten népszerű) elméletei szerint már Zeusz is büszkén birtokolt egy fragmentált posztmodern egót, amely saját egészségességébe vetett hitével áltatja magát. A keresztény isten esete is hasonló: hármasságát csak nagy teológiai vagy dialektikus elméletek után lehetséges identitásnak tekinteni. Amikor Apolló egy zenei párbaj után élve megnyúzza Marsziaszt, e rémisztő tettel tulajdonképpen saját dionüszoszi oldalát nyilvánítja ki, a redukálhatatlan másság nyomát, amely belülről ássa alá a zene és aritmetika istenének hideg és precíz apollói identitásáról alkotott monolit elképzelést. Italo Calvino egyik esszéje még Odüsszeusz identitását, az elvesztett otthonba, az elvesztett identitásba való visszatérés paradigmáját is megkérdőjelezi. Az azonosság, amelyet Odüsszeusznak Ithakába való visszatérésekor bizonyítania kell, csak különböző perspektívák halmozódásaként „bizonyított” – ő önmaga, mert vadász, ő önmaga, mert asztalos, mert kertész, mert Télemakhosz hisz neki, mert saját kutyája felismeri és így tovább –, és mindezért felszabdalt, sokféle, integrálatlan, hipotetikus és megalapozatlan marad.

Néhány évezreddel később továbbra is jelenlevők az identitással összefüggő problémák a „kollektív tudatalattiban”, és onnan bugyognak fel hollywoodi „archetípusok” alakjában. Vegyük példaként az egykori kasszasiker *Terminátor 2*-t. A megállíthatatlan kiborg (Terminátor 2) Hegel szellemének módján elgázol, brutálisan megsemmisít és genetikailag bekebelez saját viszkózus önmagába minden maga előttit, hogy azután meghaladjon minden útjába kerülőt – a gép, amelynek embertelenségében és erőszakosságában, abszolút másságában, a híres Hegel-előadás alapján, felismerhetjük saját lényegünk desztillált változatát –, és akit azért küldtek a jövőből, hogy megakadályozza a forradalmi találmány szabotálását (egy kiborg kezének a részéről van szó), amelyből később ő maga is keletkezett. Terminátor 2-nek továbbá szimbolikusan meg kell hódítania saját lényegét, megsemmisítenie és meghaladnia az őt fenyegető Másikat, biztosítania a gépek győzelmét az emberek felett egy jövőbeli háborúban, és ezzel a befejezett Aufhebungot is, amiben az abszolút szellem (a gépekben megtestesülve) eljut önazonosságáig, és pontot tesz a történelem végére. Amennyiben ez sikerült volna neki, Terminátor 2 csakugyan Hegel szellemének filmbeli ekvivalense lenne. Hegel természetesen nem láthatta előre, hogy az abszolút szellemnek el kell számolnia Arnold Schwarzeneggerrel (Terminátor 1), de Schelling rámutatott a hegeli projekt és ezáltal Terminátor 2 projektjének bizonyos nehézségeire. Nevezetesen, hogy amennyiben az abszolút szellemnek nincs saját identitása a kezdetektől – ami Schelling alapvető kifogása Hegellel szemben –, úgy a szellemnek, legyen bár abszolút, nincs semmiféle kritériuma, aminek alapján a világon bármit is önmagaként ismerhetne fel, vagyis sohasem érheti el az identitást. Terminátor 2 problémája nagyon hasonló: amikor Schwarzenegger darabokra zúzza, azután rejtélyes módon egymás felé csúszó higanycseppekhez hasonlóan gyűlik egésszé – hegeli nyelven szólva ezen a módon „hódítja meg saját igazságát”, mivel „felleli önmagát teljes szétzóródásában”. A kérdés az, egyáltalán hogyan lehetséges ez. Ha Terminátor 2 nincs a kezdetektől birtokában saját identitásának, márpedig nincsen, mivel különben nem jött volna az egészen távoli jövőből azonosságának kulcsfontosságú darabjért, akkor nem világos, hogy

saját szétszóródott részei miként ismerik fel egymást, és gyűlnek egybe. Emiatt a rémisztő Terminátor 2-vel könnyen megeshetett volna, hogy „önmaga összegyűjtésének” folyamata során összeszed két-három rozsdás tonhalkonzervet és egy Fityó² karosszériáját, ezáltal teljesen tönkretéve minden jövőendő kiborg identitását, és megdöntve az abszolút gépek teleológiai projektjét.

Az identitásnak ilyen post hoc problematizálása – a klasszikus szövegektől a hollywoodi techno-fantáziáig és a német idealisták közötti összetűzéseikig – tulajdonképpen azért lehetséges, mivel az identitás-fogalom megalapozatlanságának strukturális okai vannak. Fichte a XIX. század elején, jóval a posztstrukturalisták előtt írt erről. A klasszikus alapelv felhasználásával, miszerint minden meghatározás negáció, Fichte arra következtet, hogy az önazonoságot nem lehet levezetni, meghatározni. Saját önidentifikációm megköveteli mindazon dolgok meghatározását, ami nem vagyok, a dolgokét, amik valamilyen módon ellentétben állnak cselekedeteimmel. Ez természetesen határtalan folyamat, úgyhogy azonosságom – ahogy minden identitás, amelyhez reflexió útján juthatok el – mindig „elcsúszik”, sohasem stabil, biztos és szükségszerű, mindig hipotetikus és kontingens, mindig keletkezésben levő. A romantikus idealizmus azzal oldja meg ezt a nehézséget, hogy az identitást kiinduló alapként tételezi, minden reflexió, tudomány, filozófia és művészet elérhetetlen metafizikai alapzatként. A XX. század elejének „logocentrizmus-kritikájával” az elemek logikai megalapozásának lehetetlensége – amelyet korábban strukturálisan „vezettünk le” különböző (intertextuális) viszonyokból – szükségszerűen változatlan marad.³ Például: annak a pénzegységnek, amely nincs összefüggésben a bankjegynek mint fizikai objektumnak a tárgyi értékével, az értéke már az adott gazdasági struktúra jelölőinek kölcsönös viszonyaiból származtatott, és gyorsan változik, ha a nemzeti pénzverde kontrollálatlanul kezd újabb pénzegységek előállításába. A strukturalista közgazdaságtan továbbá (ahogyan a strukturalista nyelvelmélet is) megköveteli egy magasabb elv, a „központi bank”, létezését, egy központét, amely a monetáris tömeg mennyiségét felülyeli, és ezáltal biztosítja a pénzegység „identitását”. A posztstrukturalizmus egész érvelési taktikája ezen az egyszerű megjegyzésen alapul. Egy struktúrafeletti

² A volt Jugoszlávia tagállamaiban széles körben elterjedt autómobil, melyet a Fiat 600 liszensze alapján gyártott a Zastava autógyár.

³ A szerb szöveg és annak angol fordítása ezen a helyen eltér egymástól. Az angolban a következőket olvashatjuk: „A huszadik század kezdetén Henry Poincaré, a francia matematikus (akinek érvei mellesleg Derridáéhoz hasonlóak) logocentrizmus-kritikájában az identitás megalapozásának logikai lehetetlenségéről írt, és valamivel később Saussure is hasonló megfigyeléseket tett (jóllehet előadásainak e részét cenzúrázták a közreadók a posztumusz megjelent *Course on General Linguistics*-ben). Miután a strukturális nyelvészet és az irodalomelmélet megfogalmazta és kidolgozta számos következményét az identitás problémás »jelen-nem-levésének«, már nem okoz nehézséget, hogy megállapítsuk az identitás »poszt-modern« kritikájának vázát.

Eszerint, ha a szöveg felszabadult a referencialitástól, és a szövegegységek egyedül kölcsönös kapcsolataik vonatkozásaiban rendelkeznek identitással – ami a strukturalizmus lényege –, úgy az identitás »meghatározása« körkörös; semmit sem határoz meg. Ha meghatározunk valamit (egy szöveg jelentését például) a dolgok összességére vonatkoztatva, melyek hozzá tartoznak (például minden szövegre, amellyel az adott szöveg intertextuális kapcsolatban van), úgy egy boszorkánykonyhában végezzük. Ha új elemekkel terjesztünk ki egy struktúrát, és a nyelv olyan struktúra, ami természetesen új elemeket, új szövegeket hoz létre, semmi garanciánk sincs arra, hogy az elemek »régik« identitása – amelyet korábban strukturális alapon származtattunk a különböző (intertextuális) viszonyokból – szükségszerűen változatlan marad.”

hatóság nélkül – amely annak ellenére is szavatolja az identitás fennállását, hogy korlátlanul kerülnek új elemek a struktúrába –, egy metaelv hiányában, amelyet Derrida „központnak” nevez, az identitás mindig szétfolyásnak van kitéve a különbségek határtalan játékában. Ez érvényes az önazonosságra is, mivel önmagunkat mindig struktúrák, nyelvi, textuális, társadalmi, gazdasági... struktúrák összefüggésében értjük meg.

A „decentralizált” struktúrában az írás minden tétével potenciálisan megváltoztathatom azt az identitást, amelyet a mondatok alanyának vagy tárgyának tulajdonítok. Vegyük példaként a következő mondatot: „a legkisebb természetes szám, amelyet nem tudok megnevezni kevesebb mint száz szerb szó használatával”. Tulajdonképpen megneveztem egy számot oly módon, ahogyan azt nem lehet megnevezni (mivel a mondat száz szónál kevesebbet tartalmaz). Az úgynevezett Berry-paradoxon áll előtünk. Ha nem áll módomban egy magasabb, „központi” elvre hivatkozni ahhoz, hogy megszabadítsam a paradoxontól, megszűnik számomra néhány lehetőség. Állíthatom, hogy a számról alkotott fogalmam megváltozott, amint leírtam a fenti mondatot, ami megszünteti a paradoxont, de kissé abszurdnak tűnik; vagy hogy változott a „megnevezés”-ről alkotott fogalmam, ami úgyszintén furcsa; vagy hogy megváltozott felfogásom saját „én”-emről. Mindenesetre valami megváltozott a felfogásomban valamire vonatkozóan – és tulajdonképpen az írás aktusa kényszerítette rám e változást –, tehát azt mondhatjuk, hogy *magában az írás aktusában következett be identitásom változása*.

Ez a posztmodern poétikák egyik legfontosabb vonása. Ezért úgy tűnik számomra, a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció álláspontja felől nézve semmi értelme sincs az „identitáskereső” íróról beszélni. Mivel ha *maga az írás aktusa* képes megváltoztatni az író identitását, úgy az írónak, Lucky Luke-hoz hasonlóan, gyorsabbnak kellene lennie saját árnyékánál, hogy „elkaphassa” saját identitását; vagy zen íróvá kellene válnia, aki nem ír, nem beszél és nem gondolkodik, ami, merem állítani, túl nagy falat még a szerb írók és irodalomkritikusok számára is (mivel ők is írnak, beszélnek, gondolkodnak, azaz: identitást keresnek).

Mindenesetre ha mára megkérdőjelezetté vált a szerző tekintélye (többek közt a fent említett érvből kifolyólag, ami a szerzőt olyan lényként leplezi le, mint akit ugyanannyira formált a szöveg, amennyire e lény írói aktivitásával a szöveget formálja); ha a posztmodern irodalmi elméletek alapvető felfedezései közül az egyik az a tétel, miszerint „szerző nem létezik”, azaz hogy a szerző szövegfeletti jelenlétként nem létezik, amely isteni módon jelentést lehelne a szövegbe, csak mint alanya a határtalan textualitásnak, amelynek játéka elől maga sem szökhet el; ha Andreas Huyssennek igaza van, amikor azt írja, hogy „Kétségbe vonni a *Ki írja a szöveget?* és a *Ki meséli ezt a történetet?* kérdések fontosságát 1984-ben egyszerűen már nem radikális tétel”; ha az ironikus viszonyulás e kérdésekhez a posztmodern irodalom egyik jellegzetességére vonatkozik – szóval, ha mindezt figyelembe vesszük, akkor el kell ismerni, hogy az egész kritikai diskurzusnak „az író identitáskereső” többé nincs semmi-féle tárgya: ki keresi az identitást, ha a szerző nem létezik? Lehet, hogy a kritikus? De a kritikus is egy szöveg szerzője, és ha a szerző már nem létezik, akkor a kritikus sem létezik (habár némely tájékozatlan rajongó csökönyösen megjelenik irodalmi esteken annak reményében, hogy hallani és látni fog nemlétező entitásokat, melyeket a mitológia az „író” és „kritikus” megnevezésekkel illet). Ezért az identitáskereső íróról szóló kritika maga is reális referencia nélküli szöveggé válik, fikcióvá, intertextuális játékká, amely belefut az irodalomba, és nem lehetséges tőle világosan különválasztani. Ez már nem is irodalomkritika, mivel tulaj-

donképpen lemond arról a különleges hatalmáról, amely a kritikát (hazug módon?) *valamiről*, valakinek az irodalmi művéről szóló diskurzusként mutatja be.

Mindazonáltal marad még néhány lehetőség, hogy az írást mint identitáskeresést fogjuk fel annak az elméleti keretnek a kontextusában, amelyet olykor a széles és homályos „posztmodern” kategóriába sorolnak. Foglalkozzunk először Lacan pszichoanalízisének ajánlatával. Itt az identitást szimbolikus halálként kellene felfogni, és az identitás állandó elcsúszását, ami, ahogyan láthattuk, az írás következménye, mint olyasmit kellene értelmezni, ami az író identitásra irányuló vágyát *konstituálja*, lacani nyelven szólva az író „halálöszönét”. Ennek fényében az írás aktusa hasonló lenne Keynes gazdaságtanának alapvető ödipuszi gesztusához az örök adósságról. Szöveget írni identifikációt jelentene, kölcsönkérni egy virtuális (atyai) identitást a lacani *Autre*-tól, hogy a kölcsön az adósság visszatérítésére kötelezzon bennünket. Természetesen az író adósságát írással téríti vissza, így saját térítési cselekvésével, az írással – elnézést, az „identitáskereséssel” – még inkább eladósodik. Minden adósság teljes visszatérítése ezért csupán fikció, ami további „keresésbe” és eladósodásba hajszol bennünket. A számla tökéletes rendezése lényegében az író-gazdaság összeomlásához vezetne, az írás abbamaradásához, az író szimbolikus halálához. Ez a felfogás érdekes módon magyarázza az írói válság jelenségét. A válságban levő író tulajdonképpen megkapta azt, amiről titokban fantáziál: saját „halálát”, az ego összeomlását, a közvetlen találkozást saját identitásával.

Vajon ezt értjük akkor, amikor az írásról mint „identitáskeresésről” esik szó? Lehetséges. Azonban tekintettel arra, hogy itt engem az foglalkoztat, vajon az írás a posztmodern diskurzus keretében felfogható-e identitáskeresésként, figyelmeztetnem kell, hogy Lacan elmékedéseit, bár lehetőséget nyújtanak rá, hogy az írást ilyen módon fogjuk fel, nem tekinthetem posztmodernnek. Derrida például Lacan filozófiai kalandját meggyőzően a romantikus hermeneutika nagyon szélsőséges formájaként értelmezi: ahol még mindig megvan a lehetőség a szöveg „igaz” értelmének megtalálására és ehhez hasonló kétes ideák, melyeket komoly hermeneuták, mint mondjuk Schleiermacher, már a XIX. század elején elhagytak.

Hátravan még számunkra, hogy az identitáskeresés kifejezését Deleuze és Guattari rendkívül bizarr elméleti keretében kíséreljük meg interpretálni. Ebben a kontextusban kissé romantikus idealista módon az íróat olyan lényként kellene felfogni, aki rendelkezik egyfajta eredendő (primordiális) identitással – ez az identitás teljesen individuális, redukálhatatlan, és csak „a vágy vad áramlása”-ként írható le –, de ez a lény heideggeri módon „belevetett” az írás hiper-technologizált kapitalista gazdaságának terébe, és a kapitalista rendszer reduktív természete miatt arra kényszerül, hogy önmagát mint „gépet” (az írását), mint szövegek gépésített termelőjét, mint kiborgot lássa, aki intertextuálisan párosul más gépekkel (szövegekkel, írókkal, kritikusokkal, kávéfőzőkkel, számítógépekkel, írógépekkel, kiadókkal és így tovább), hogy saját eredeti identitásának keresésében könyveket termeljen. Az író vad vágyának folyamatos áramlását, azaz az író identitását azonban sohasem lehet nyelvileg kimerítően ábrázolni. A nyelv nem mondhat ki oszthatatlan folytonosságot, mivel diszkrét, logikus, gépies, bináris, ödipuszi (anya-apa-én), hiányos és elégtelen. Így tulajdonképpen paradox módon az írás az, ami megismerteti az íróat a nyelv alapvető fogyatékoságával, a fogyatékosággal, amelyet ő saját írásvágyaként érez, a kritikusok pedig (ebben az esetben helyesen) identitáskeresésként értelmeznek. Ez az örült keresés csak minden értelem szétolvadásával végződhet, minden rendszer elpusztításával, azaz az irodalom teljes tagadásával (mivel

az irodalmi szöveg ilyen vagy olyan módon, ám rendezett nyelvi struktúra). Továbbá az írók nem Camelot Grált kereső lovagjai, hanem filmbeli bálványukhoz, a Terminátor 2-höz hasonlóan saját vad vágyuk transzcendens szimbólumát keresik – a művétagot, amelyből létrejöttek –, és „skizofrén delíriumban” találnak rá, amelyben minden megsokszorozódott, múltó, „performatív” identitásuk az eredeti tűzbe süllyed, egybeolvad a rémisztő, embertelen képben, és örökre eltűnik, mint a *Terminátor 2* zárójelenetében.

Vajon adekvát leírása ez a posztmodern kor (szerb) irodalmának? Vajon az identitáskezes kifejezés mindenekelőtt egy romantikus illúzió, vagy a posztmodern diskurzus keretében, amelyre időnként felesküszünk, fellelhető értelmének távoli visszfénye?

HOVANEC ZOLTÁN fordítása

